

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-161>

УДК 930.1:94(477.54)«1941/1945»

Скрипниченко Ю.Ф.¹

ЗОШ ІІ-ІІІ ст. № 69, м. Харків;

Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди

РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ НАЦИСТСЬКОЮ ВЛАДОЮ ХАРКОВА В 1941-1943 РР.

Анотація. Дослідження присвячене соціальній політиці, яку запроваджувала гітлерівська влада на Харківщині в 1941-1943 рр. На основі наукових праць вітчизняних науковців, матеріалів державного архіву Харківської області розглянуто діяльність відділу суспільної опіки Харківської міської управи, а саме кроки, які запроваджувала нацистська влада щодо регулювання питань соціального захисту місцевого населення. Визначені причини, які суттєво впливали на повноцінну роботу харківського окупаційного відділу суспільної опіки. Для більш кращого розкриття теми даного дослідження були застосовані принципи: історизму, істинності, принцип спирання на історичні джерела; методи – проблемно-науковий, історико-генетичний (ретроспективний) та інші. На основі проведеного дослідження удалося прийти до висновку: політику, яку запроваджувала нацистська влада з соціального захисту населення на Харківщині в 1941-1943 рр., була малоефективною.

Ключові слова: Друга світова війна, Третій райх, окупаційний режим, соціальний захист, суспільна опіка.

Skrypnichenko Yuriy

Secondary School II-III, № 69, Kharkiv;

Kharkiv National University them G.S. Skovoroda

REGULATION OF SOCIAL WELFARE MATTERS OF THE POPULATION BY THE NAZI AUTHORITY IN KHARKIV IN 1941-1943

Summary. The research is devoted to the social policy introduced by the Nazi occupation authorities in the Kharkiv region in 1941-1943. Based on the scientific works of domestic scientists, materials of the state archive of the Kharkiv region, the activities of the Public Guard Department of the Kharkiv City Council were considered, namely the steps that the Nazi occupation authorities introduced in order to regulate social protection of the local population. The reasons, which significantly influenced the full-fledged work of the Kharkiv occupation department of public welfare, were determined. For a better disclosure of the topic of this study were applied the principles: historicism, truth, the principle of reliance on historical sources; methods – problem-scientific, historical-genetic (retrospective) and others. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time: a number of new archival sources and documents from the period of the German occupation of the Kharkiv region of 1941-1943 were introduced into scientific circulation; investigated the tactical steps of the Nazi occupation authorities regarding the labor resources of the Kharkiv region, identified and analyzed in detail its main features. In the course of the work, the study of the principles of the German occupation policy was improved; reviewed the main aspects of the policy of the local occupation authorities regarding the civilian population of Kharkiv; further development received an analysis of opinions, views of domestic and foreign scientists who have developed this topic. On the basis of the study, it was possible to conclude: the policy introduced by the Nazi occupation authorities on social protection of the population in the Kharkiv region in 1941-1943 was ineffective. The materials of this study can be used by teachers of higher and secondary schools during preparation for lectures, seminars, credit works on studying the courses «History of Ukraine», «Historical local lore», «Museology» as an additional hand-written material when writing dissertation, master's, diploma papers, abstract works, during conferences, scientific symposiums.

Keywords: Second World War, Third Reich, occupation regime, social protection, public ward.

Постановка проблеми. В історичній науці, без комплексного дослідження нацистського окупаційного режиму неможливо об'єктивно зрозуміти історію Другої світової війни. В цьому контексті розгляд теми «Регулювання питань соціального захисту населення нацистською окупаційною владою Харкова в 1941-1943 рр.» має значну актуальність не тільки для вітчизняної історичної науки а і для становлення демократичних основ в незалежній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історичній науці дослідження на-

цистського режиму на окупованих територіях здійснювали О. Перехрест [1; 2], Н. Гандрабура [3], Н. Мюлер [4], О. Гончаренко [5], М. Лобода [6], В. Полуда [7], А. Скоробогатов [8] та інші історики [9–11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В історичних наукових працях питання щодо нацистського соціального захисту населення окупованих територій в роки Другої світової війни якщо і розглядалося то лише поверхнево. Моя стаття в деякій мірі повинна заповнити прогалину в історії дослідження не тільки соціальної політики а і в цілому на-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0884-481X>

цистського режиму на українських територіях в цілому, а і зокрема, на території Харківщини в 1941-1943 рр.

Формулювання цілі статті полягає в дослідженні політики нацистської влади щодо соціального захисту населення м. Харкова в 1941-1943 рр.

Для реалізації поставленої цілі були розглянуті такі завдання:

- розглянути, які заходи запроваджувала окупаційна влада щодо покращення соціального захисту населення Харкова в 1941-1943 рр.;

- описати чинники, які суттєво впливали на роботу відділу суспільної опіки ХМУ;

- зробити висновок малоефективності роботи нацистського відділу суспільної опіки в сфері соціального захисту населення Харкова в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. В період нацистської окупації Харкова регулювання питання соціального захисту населення було покладено на відділ Суспільної Опіки, який був створений у рамках ХМУ першого складу на чолі з Е.С. Віланом і мав свої районні відділи в області. В Харкові, певна частина окупаційних підприємств, установ, організацій підпорядковувалися районним відділам Суспільної Опіки. У щомісячних статистичних звітах Відділу Суспільної Опіки надавалися відомості за формою про: одноразову допомогу грішми та продуктами [12, арк. 46].

Відділ Суспільної Опіки надавав різноманітну допомогу виробничим підприємствам Харкова, зокрема і в питанні працевлаштування громадян на роботу [13, арк. 4].

Важлива роль у Відділі Суспільної Опіки належала районним пенсійним відділам, які виплачували населенню пенсії, різні грошові допомоги [13, арк. 3]. Керівництвом Харківської Міської Управи, Відділом Суспільної Опіки також розглядалися питання і приймалися рішення, що були пов'язані з врегулюванням питань з встановлення правил на грошову допомогу дітям померлих пенсіонерів. Зокрема, 5-го липня 1943 року Обербургмістром м. Харкова Семененком було видано розпорядження, за № 152 по Харківській Міській Управі «Про опіку над дітьми померлих пенсіонерів. Згідно з цим розпорядженням: «Маючи на увазі, що дітям померлих пенсіонерів оплачується пенсія до досягнення ними 14 років й одержати цю пенсію для них дружина померлого пенсіонера не може, поки не буде їй призначено формально на опікуна, та враховуючи, що ця формальність у складне одержання пенсії без особливої потреби, а розмір невеликий, пропоную в разі, коли діти померлого пенсіонера залишаються у дружині померлого, тобто в тій же сім'ї, сплачувати належну цим дітям пенсію дружині померлого без спеціального призначення її на опікуна» [12, арк. 26].

Обов'язковою атрибутою роботи відділу Суспільної Опіки була діяльність пов'язана з проходженням громадянами медичних оглядів за спеціальними картками. Кошти для друкування медичних карток отримували з громадян, які повинні були пройти медичні огляди [12, арк. 27].

Робота Відділу Суспільної Опіки була такою відповідальною і об'ємною, що її керівництво

прохало вищестоящі структурні адміністративні підрозділи щодо збільшення штату працівників свого відомства [12, арк. 8].

Структурні управлінські відомства ХМУ регулярно подавали звіти про проведену у Харкові роботу з соціального забезпечення місцевого населення. Керівник пенсійного п/відділу Зандрока, у відомості про роботу пенсійного п/відділу Суспільної роботи з 25/VI до 25/VII – 1943 року до планового відділу Міської Управи за № 10/59, від 27/VII – 1943 року, повідомляє про те, що: «поточна робота п/відділу на час з 25/VI до 25/VII – 1943 року: видано на пенсії та і пенсіонерам на 294930 карб. за категоріями: академпенсіонерам – 184 особам; за вислугою років педагогам та лікарям – 389; інвалідам I групи – 118. Разом – 691 особам. 20 пенсіонерам видано пенсія, як допомога на від'їзд з м. Харкова; кількість вихідних паперів 423. Прийом представників від підлеглих установ та безпосередньо відвідувачів приблизно в день 15-20 чол., видача допомоги, через відділ Здоровоохорону Міської Управи... на безкоштовне лікування, видача безкоштовних обідів, складання відповідних звітів. ВТЕКОМ прийнято хворих 408 осіб, видано довідок 10» [12, арк. 35].

Однак, у діяльності Відділу Суспільної Опіки були і певні труднощі, пов'язані у першу чергу із-за нерегулярністю виплат громадянам пенсій, грошових допомог [12, арк. 33]. У більшості випадків причина такого стану заключалася в тому, що «Бюро соціального забезпечення м. Харкова може під час планування розраховувати лише на випадкове вирішення питань. Спроби самостійно ліквідувати бідкування марні через те, що для цього немає ані коштів ані можливостей» [14, арк. 64; 65]. Як результат, в роки нацистської окупації «розмір пенсії, яка видавалася відділом соціального забезпечення переважно репресованим за радянських часів, коливався від 75 до 120 крб. на місяць, і вона ні у якому разі не забезпечувала стару людину необхідним мінімумом. Її не вистачало навіть на те, щоб викупити продуктовий пайок 2-ї категорії, який отримували дехто з цих пенсіонерів, не кажучи про те, що за ці гроші не можна було купити на ринку одного куска мила» [14, арк. 64; 65].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. В цілому, незважаючи на певні успіхи нацистській окупаційній владі Харкова налагодити повноцінну роботу з соціальним захистом населення не удалося. Причинами було: по перше: постійна нехватка грошових поповнень міських, районних і сільських управ; по друге – значна корупція серед чиновників нацистської влади.

На основі опрацьованого матеріалу прийшлося прийти до висновку – Тема «Регулювання питань соціального захисту населення нацистською владою Харкова в 1941-1943 рр.» є малодослідженою і потребує подальшого опрацювання. Перспективу подальшого дослідження вбачаю в більш широкому залученні матеріалів краєзнавчих музеїв, неопублікованих фондів бібліотек, спогадів колишніх примусових робітників, їх родичів, документів закордонних і вітчизняних архівів.

Список літератури:

1. Перехрест О.Г. Українське село в 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище : монографія. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
2. Перехрест О.Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). Київ : Інститут історії України, 2010. 150 с.
3. Гандрабура Н.Я. Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Миколаїв. національний університет ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. 263 с.
4. Мюллер Н. Вермахт і окупація (1941–1944) [Текст]. Мюллер. Москва, 1974. 386 с.
5. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2014. 151 с.
6. Лобода М.К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941-1950). Ін-т історії України НАН України. Київ, 2012. 206 с.
7. Полуда В.А. Становище військовополонених у нацистських таборах на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні німецької військової адміністрації (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НДІ українознавства. Київ, 2017. 241 с.
8. Skorobogatov Anatolii Vasylivich. Kharkiv u roky niimeckoi okupatsii (1941-1943) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2006. 412 с.
9. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2014. 151 с.
10. Salata A.A. Formirovaniye nemetskogo informatsionnogo prostanstva v reikhskomissariate «Ukraina» i v zone voennoi administratsii (iyun 1941-1944 gg.) : monografiya. Donetsk : Nord-Press, 2010. 361 s.
11. Vlasenko S.I. Agrarna polityka niimeckikh okupatsiynnykh vlastey na terytorii viiskovoi zony Ukrainy : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.0. Київ, 2007. 297 с.
12. ДАХО. Ф. 2982. Оп. 4. Спр. 426.
13. Там же. Ф. 2982. Оп. 4. Спр. 822.
14. ЦДАГО України Ф. 1. Оп. 23. Спр. 548. Арк. 64; 65.

References:

1. Perekhrest, O.H. (2011). *Ukrainske selo v 1941–1945 rr: ekonomichne ta sotsialne stanovyshe* [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social situation]. National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History, 668 p. (in Ukrainian)
2. Perekhrest, O.H. (2011). *Ukrainske selo v 1941–1945 rr: ekonomichne ta sotsialne stanovyshe* [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social situation]. National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History, 668 p. (in Ukrainian)
3. Handrabura, N.Ya. (2017). *Selo heneralnoi okruhy «Dnipropetrovsk» (1941-1944 rr.): vyzysk, vysnazhennia ta naslidky* [Village of the general district «Dnipropetrovsk» (1941–1944): visit, exhaustion and consequences]. Candidate's thesis. Mykolaiv. (in Ukrainian)
4. Müller, N. (1974). *Vermakht i okkupatsiya (1941–1944)*. Moscow. (in Russian)
5. Honcharenko, O.M., Kunytskyi, M.P., & Lysenko, O.Ie. (2014). *Systema orhaniv mistsevoho upravlinnia na terytorii raikhskomisariatu «Ukraina» ta «viiskovoi zony» 1941–1944 rr.* [The system of local government bodies on the territory of the regional assembly «Ukraine» and «military zone». 1941–1944]. National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History, 151 p. (in Ukrainian)
6. Loboda, M.K. (2012) *Trudovi resursy u vazhkiy promyslovosti Ukrainy pid chas natsystskoyi okupatsiyi ta u vidbudovny period (1941–1945)* [Labour resources in the Ukrainian heavy industry during the nazi occupation and the recovery period (1941–1945)]. Institute of History of Ukraine NAS. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Poluda, V.A. (2017). *Stanovyshe viiskovopolonenykh u natsystskykh taborakh na terytorii reikhskomisariatu «Ukraina» ta v zoni nimetskoj viiskovoi administratsii (1941–1944 rr.)* [The status of prisoners of war in Nazi camps on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» and in the zone of the German military administration (1941–1944)]. Candidate's thesis. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Skorobogatov, A.V. (2006). *Kharkiv u roky niimeckoi okupatsii (1941–1943)* [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]: dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / Anatolii Vasylovych Skorobahatov; Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V.N. Karazina. Kharkiv. (in Ukrainian)
9. Honcharenko, O.M., Kunytskyi, M.P., & Lysenko, O.Ie. (2014). *Systema orhaniv mistsevoho upravlinnia na terytorii raikhskomisariatu «Ukraina» ta «viiskovoi zony» 1941–1944 rr.* [The system of local government bodies on the territory of the regional assembly «Ukraine» and «military zone». 1941–1944]. National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History, 151 p. (in Ukrainian)
10. Salata, A.A. (2010). *Formyrovanye nemetskoho informatsyonnoho prostranstva v reikhskomysaryate «Ukraina» y v zone voennoi admynstratsyy (iyun 1941-1944 hh.)*. Donetsk: Nord-Press. (in Russian)
11. Vlasenko, S.I. (2007). *Ahrarna polityka niimeckikh okupatsiynnykh vlastey na terytorii viiskovoi zony Ukrainy* [Agrarian policy of the German occupation authorities on the territory of the military zone of Ukraine]. Candidate' thesis. Kyiv. (in Ukrainian)
12. Fond 2982. Unit 426. State Archive of Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine. (in Ukrainian)
13. Fond 2982. Unit 4. 822. State Archive of Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine. (in Ukrainian)
14. CDAGO Ukrayiny. F. 1. Unit. 23. 548. Ark. 64; 65. Centralnij derzhavnij arhiv gromadskih ob'yednan Ukrayiny. (in Ukrainian)